

Арзаева М.Ж.
**Салық ауыртпалығы және
оның экономикаға тигізетін
ықпалы**

Жыл өткен сайын елімізде қосымша қаржы ресурстарымен қамтамасыз етуге, салық тәуекелдерін төмендету арқылы отандық салық төлеушілердің бәсекеге қабілеттігін арттыруға мүмкіндік беру барысында салық төлемдерін тиімді басқарудың қажеттігі артуда. Дамыған елдер экономикасының даму тұрғысынан салыстырмалы түрде қарағанда, соңғы оншақты жылда Қазақстан салық жүйесі елеулі өзгерістерді бастан өткеруде. Заңнамаға жиі өзгерістердің енгізілуі отандық өндірушілердің қаржы-экономикалық қызметіне өз кері әсерін тигізбей қоймауы сөзсіз. Әсіресе, экономикалық дағдарыс жағдайында шаруашылық жүргізуші субъектілерге салық салу ерекше назарға ие. Себебі, мемлекет салық құралдары арқылы экономиканы реттей алады және ынталандыра алады. Салық төлеушілер өз тарапынан салық заңнамасында болып жататын өзгерістерге жедел назар аудара білуі тиіс. Егер экономикалық тұрақтылық жағдайында салық заңнамасына енгізілетін өзгерістер мен толықтырулар кері ықпалын тигізетін болса, дағдарыс кезінде уақытылы жасалған түзетулер экономикалық құлдыраудың алдын алуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: экономика, салықтар, салық ауыртпалығы, бюджет, салық төлемдері.

Arzayeva M.Zh.
**Tax burden and its influence on
the economy**

In our country, every year increases the need for effective management of tax payments, which allows not only to obtain additional financial resources, but also to minimize tax risks and, consequently, improve the competitiveness of domestic taxpayers. Over the past decade, that by the standards of developed economies a short time, the tax system of Kazakhstan has undergone significant changes. Frequent systemic changes in the law negatively affect the financial and economic activities of domestic producers. Of particular note is the taxation of business entities in the economic crisis, because it is through tax instruments the state can regulate and stimulate the economy. Taxpayers, in turn, need to respond quickly to changes in tax legislation. If a stable economy, frequent changes in legislation cause a negative effect, the timely amendment introduced during the crisis, can significantly limit the economic downturn.

Key words: economic, taxes, tax burden, budget, tax payments.

Арзаева М.Ж.
**Налоговая нагрузка и
ее влияния на экономику**

В нашей стране с каждым годом возрастает необходимость эффективного управления налоговыми платежами, позволяющая не только получить дополнительные финансовые ресурсы, но и минимизировать налоговые риски, а следовательно, повысить конкурентоспособность отечественных налогоплательщиков. За последние десять лет, что по меркам экономик развитых стран небольшой срок, налоговая система Казахстана претерпела значительные изменения. Частые системные преобразования в законодательстве крайне негативно отражаются на финансово-хозяйственной деятельности отечественных производителей. Особого внимания заслуживает налогообложение хозяйствующих субъектов в условиях экономического кризиса, т. к. именно посредством налоговых инструментов государство способно регулировать и стимулировать экономику. Налогоплательщикам, в свою очередь, необходимо оперативно реагировать на изменения налогового законодательства. Если в стабильной экономике частые изменения налогового законодательства вызывают негативный эффект, то своевременные поправки, вносимые в период кризисных явлений, способны значительно ограничить экономический спад.

Ключевые слова: экономика, налоги, налоговая нагрузка, бюджет, налоговые платежи.

САЛЫҚ АУЫРТПАЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАҒА ТИГІЗЕТІН ЫҚПАЛЫ

Экономикалық дағдарыс тұсында мемлекеттің ендігі ұстанар бағыты – халқымыздың әл-ауқатын төмендетпей, ел экономикасын тұрақтылығын сақтау. Осы орайда ел экономикасының дамуына елеулі үлес қосатын шаруашылық жүргізуші субъектілер десек, олардың мемлекеттік алдындағы салық міндеттемесін орындау барысында туындайтын салық ауыртпалығы деген көрсеткішті назардан тыс қалдыруға болмайды.

Салық ауыртпалығы нақты уақыт аралығындағы салық мөлшерінің сол аралықтағы салық салынатын субъектінің табысына қатынасымен өлшенеді.

«Салықтық ауыртпалық» ұғымының тағы бірнеше анықтамаларын қарастырайық:

1. Макроэкономикалық деңгейде салықтық ауыртпалық бұл – қоғамның өмірінде салықтың рөлін сипаттайтын және салықтық жинаулардың жалпы соммасының ұлттық өнімнің жиынтығына қатынасы ретінде анықталатын жалпы көрсеткіш.

2. Салықтық ауыртпалық ұғымы бір бүтін мемлекет үшін алынатын салықтың жалпы сомасының ұлттық өнім жиынтығының көлеміне қатынасы ретінде, ал жекелей салық төлеуші үшін – бар есептелген салықтар мен салықтық төлемдердің сатылым көлеміне қатынасы ретінде түсіндіріледі[1].

Салық ауыртпалығының шығу тарихына келер болсақ, ресми түрде аталып отырмаса да, салық пайда болған десек, артық болмас еді. Себебі, салық төлеуші салық және тағы басқа да бюджетке міндетті төлемдерді төлеу барысында қандай да бір өз игілігінің бөлігін мемлекетке қайтарымсыз береді. Соның нәтижесінде, салық төлеуші белгілі бір көлемде шығын жасайды. Міне, осы сипатта салықтар тауар-ақша қатынастарының ахуалына әсер етеді де, кез-келген салық белгілі бір көлемде салық төлеушіге өз ауыртпалығын тигізетіндігі көрініс береді.

Салық ауыртпалығы шаруашылық субъектілерінің дамуына немесе құлдырауына үлкен қозғаушы күш болып табылады. Салық ауыртпалығын жоғарылату шаруашылық субъектілерінің өндірісінің дамуына тежеуші әсер береді де, қандай да бір жеңілдіктердің берілуі кәсіпорынның өсіп, өркендеуіне мүмкіндік береді.

Салық ауыртпалығының деңгейіне әсер ететіндер:

– Салық салу мақсатындағы келісім және есептік саясаттың элементтері;

- Салық жеңілдіктері;
- Салық элементтеріне тікелей әсер ететін мемлекет жүргізетін инвестициялық, бюджеттік және салық саясаттарының негізгі даму бағыттары;
- Салық және міндеттермелер бойынша алынатын бюджеттік, инвестициялық және салықтық несиелер;
- Қазақстан Республика территориясындағы оффшорлық немесе еркін экономикалық аймақтарда орналасқан шаруашылық субъектілердің бизнесі.

Қазіргі кезде ғылыми әдебиеттерде салық ауыртпалығы бірнеше түрге бөліп қарастырылады: экономиканың (мемлекеттік тұрғыдан) салық ауыртпалығы, халықтың салық ауыртпалығы және жұмысшы мен кәсіпорындардың салық ауыртпалығы. Осылай бөлу арқылы қалыптасқан иерархияны ұстана отырып, салық ауыртпалығын екі аспектіде қарастыруға болады: макро деңгей, яғни салық салу ауыртпалығының тұтастай бір елге (экономикаға және тұтастай халыққа тигізетін әсерін қарастыратын болса), микро деңгей – аталған ауыртпалықтың әлеуметтік топтарды құрайтын жұмысшының және қандай да бір кәсіпорындардың көтеретін салық ауыртпалығын қарастырады.

Халықтың салық ауыртпалығын экономист-ғалымдар түрлі жолдармен анықтауды ұсынады. Атап айтсақ, тәжірибеде жиі кездесетін әдістердің бірі халықтың жан басына шаққандағы төленген барлық салықтарының сомасының жан басына шаққандағы табысқа қатынасы. Оны келесі формула арқылы есептеуге болады [2].

$$K = S : N / T : N \text{ немесе } K = S / T \quad (1)$$

мұндағы, K – халықтың салық ауыртпалығы; S – жанама салықтарды қоса алғандағы халықтың төлеген барлық салықтарының сомасы; T – халықтың табысы. N – халық саны.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің салық ауыртпалығын анықтау әдістерінің бірі төленген барлық салық сомасының сатудан түскен табысқа қатынасы [2].

$$K = S / Tc * 100 \quad (2)$$

мұндағы, K – кәсіпорындардың салық ауыртпалығы; S – жеке табыс салығын қоспағандағы төленген нақты салықтар сомасы; Tc – кәсіпорынның негізгі қызметінен, яғни тауарларды (қызмет, жұмыс) сатудан түскен табысы.

Осы уақытқа дейін шаруашылық жүргізуші субъектінің салық ауыртпалығын анықтайтын

өңделген әдістемелер 2 бағытқа бөлінеді: салық ауыртпалығын анықтау кезінде есепке алынатын салықтардың құрылымы бойынша және төленетін салықтарды салыстыратын көрсеткіші бойынша. Ұйымдарға арналған салық ауыртпалығын анықтайтын жалпы әдістеме бойынша Ресей Қаржы Министрлігі өндеген есеп тәртібі болып табылады және де мұндағы салық ауыртпалығының деңгейі – кәсіпорындар төлеген барлық салықтардың пайдаға (басқа да сатылымнан түскен пайда) қатынасы [4]:

$$CA = \text{барлық төленген салықтар сомасы} / (\text{сатудан түскен табыс} + (3) \text{ атудан тыс түскен табыс}) * 100\%$$

Бұл есептеудің айқын кемшілігі оның салықтардың құрылымының өзгергендегі салық ауыртпалығының көрсеткішіне қалай әсер еткендігін анықтау алмауында. Осы әдістемемен есептелетін салық ауыртпалығы өнімнің (жұмыс немесе қызмет) тек салықтық сыйымдылығын көрсете алады және де салық төлеуші мойнына алатын салық ауыртпалығының нақты суретін бере алмайды.

Салық ауыртпалығын сипаттайтын анықтаманың басқа нұсқасын М.И.Литвин ұсынды, оның нұсқасы бойынша «салық ауыртпалығына» мыналар кіреді:

- салық төлемдерінің саны;
- төлемдердің құрылымы;

М.И. Литвин ұсынған салық ауыртпалығын есептейтін әдістемесінде тиімді маңыздылық орын алады, өйткені ол кәсіпорынның пайдасының салық үлесін, сонымен қатар еңбекақы, амортизация, салық және шығарылған өнімнен түскен әр теңгенің пайдасының үлесін есептеуге мүмкіндік береді. Кері жағы салықтардың құрамына жеке тұлғалардың табыс салығының кіруінде, дегенмен ұйым салық агентінің рөлін атқарады.

М.И. Литвин ұсынған әдістемесінде салық ауыртпалығы салық және басқа да міндетті төлемдер санымен кәсіпорындағы салықтардың құрылымымен және салық салу механизммен байланысты. Кәсіпорындағы салық ауыртпалығын мынадай формула арқылы есептеуге болады:

$$T = ST / TV * 100\% \quad (4)$$

мұндағы, ST – барлық салықтардың сомасы; TV – салықтарды төлеу үшін арналған қаржы сомасы.

Жалпы салықтар сомасына барлық төленген салықтар кіреді: ҚҚС, акциздер, табыс салығы, мүлік салығы, жер салығы және т.б.

Салықтарды төлеуге арналған қаржы сомаларына кәсіпорынның әртүрлі кірістері кіреді, оларға: сатудан түскен табыс, қалыптасу, бөлу процестері кезінде түскен пайдалар, жұмыскерлердің табыстары және т.б.

Дәл бұл әдіс арқылы әрбір нақты экономикалық субъектің ерекшелігін қарастыруға болады. Сонымен қатар, бұл әдісте әрбір кәсіпорынның ерекшелігі ескеріледі, яғни оның амортизациялық аударымдар үлесі, еңбек шығыны, қосылған құндағы материалдық шығындар. Алайда, салық ауыртпалығын есептегенде, жеке табыс салығын және жұмыскерлердің табыстары сияқты көрсеткіштерді қосу орынсыз.

А. Кадушкин және Н. Михайловалар ұсынған есептеу әдісі өндірістің материалдық қорларға, еңбекақыны төлеуге және амортизацияға кеткен шығындардың ауытқуының өзгеруіне тәуелді салық ауыртпалығын есептеуге мүмкіндік береді. Ол есеп салық ауыртпалығын мемлекетке төленетін қосылған құнның үлесі ретінде есептейді. Бұған қоса, салықтар оларды өтеу қайнарларымен арақатынастырылады.

А. Кадушкин және Н. Михайловалар өңдеген әдістің кемшілігі жеке тұлғалардың табыс салығы есепке алынатындығында және мүлік салығы, табиғи қорларды қолдану үшін төлемдер, жер салығы сияқты салықтардың әсері керісінше есепке алынбауында.

Ұсынылған әдістеменің негізгі ұстанымдары мынадай:

– Есепке кәсіпорындардың бюджеттік және бюджеттік емес қорларға аударатын барлық салықтық төлемдер, яғни есептелген төлемдер соммасы кіреді. Бұл төленген салықтар бойынша салық ауыртпалығын анықтау кезінде, әдетте салық ауыртпалығының нағыз деңгейін азайтумен байланысты;

– Жеке тұлғалардың табыс салығы есепке алынбаған, өйткені, ұйым салық төлеген кезде тек салық агенті ретінде ғана болады.

– Салықтық төлемдермен арақатынастырылатын ортақ бөлгіші өнімнің қосылған құны болып табылады.

Сондықтан нақтыланған есептеу әдістемесі келесі басымдылықтарға ие:

– Салық ауыртпалығын анықтау кезінде өнімнің өзіндік құны мен ұйымның табыс салықтары есепке алынғандықтан, салық ауыртпалығының деңгейін бағалау мүмкіншілігі;

– Салық ауыртпалығын есептейтін формуланың арқасында төленетін салықтық төлемдер

сомасын дәл есептеу, сонымен қатар есептеу кезіндегі қателіктерді біршама төмендету.

Кез-келген ұйым үшін өз билігінде нақты қаржы қорлардың бар болуы маңызды. Пайда сомасын есептеу әдісімен анықтағанда, нәтижесінде қосылған құн тиелген өнім көлеміне байланысты анықталады. Бірақ шаруашылық жүргізуші субъектінің жиналып қалған дебиторлық қарызы ұзақ мерзімге дейін өтелуі әбден мүмкін. Осыған орай, егер де ұйымның дебиторлары өнімнің ақшасын уақытылы төлеген жағдайда ағымдағы уақытта сатылған өнімнен түскен ақша әлдеқайда жоғары болар еді. Алынбаған ақша қаражаттарының өтемақысы ретінде, ұйымдар банктен кредит ретінде қарыз алуларына мәжбүр болады немесе кредиторлық қарыздарын жинақтауға тура келеді [3].

А. Кадушкин және Н. Михайлова келесідей құрылымдық коэффициенттерді енгізді:

– $K_{ққ}$ – жалпы пайдадағы қосылған құнның үлесі:

$$K_{ққ} = \frac{ҚҚ}{ЖП} \quad (5)$$

мұндағы, $ЖП$ – жалпы пайда, $ҚҚ$ – қосылған құн.

Кеш – қосылған құндағы еңбекақыны төлеуге кеткен шығындардың үлесі:

$$K_{еш} = \frac{ЕШ}{ҚҚ} \quad (6)$$

мұндағы, $ЕШ$ – еңбекақыны төлеуге кеткен шығындар.

Кат – қосылған құндағы амортизациялық төлемдердің үлесі.

Біздің ойымызша, салық ауыртпалығын есептейтін осы негізгі үш әдістерді салыстырсақ, Ресей Қаржы Министрлігі өңдеген әдістемесінде негізгі қажет көрсеткіштер – сатудан түскен табыс және сатудан тыс түскен табыс, ал М.И. Литвин ұсынған әдістемесінде – барлық салықтардың сомасы мен салықтарды төлеу үшін арналған қаржы сомасы көрсеткіштері қолданылады. А. Кадушкин мен Н. Михайловалар салық ауыртпалығын есептегенде қосымша құрылымдық коэффициенттер енгізіп, осы коэффициенттер арқылы салық ауыртпалығын есептеуге болады. 3 әдісті салыстырсақ, ең қиын есептелінетін әдіс – А. Кадушкин мен Н. Михайловалар ұсынған әдістемесі.

Қорытындылай келе, әлемдік тәжірибе бойынша, ең тиімді салық ауыртпалығының деңгейі 30-40% [4]. Одан асса, бұл ұйымның кәсіпкерлік ынталылықты төмендеді әрі кәсіпкерлік ынталылығы төмендейді деген сөз.

Әдебиеттер

- 1 Орысша-ағылшынша-қазақша қаржы-банк сөздігі. Е.Б.Жатқанбаевтың редакциялауымен. – Алматы: Издатмаркет, 2006.
- 2 Исаева А.Т. Нарықтық қатынастардың тереңдеуі жағдайында салық салудың әлеуметтік салдары: э.ғ.к. дисс. автореферат: 08.00.10. – Алматы: Т. Рысқұлов атындағы ҚазЭУ, 2007.
- 3 Содержание понятия налогового бремени и факторы, на него влияющие// <http://distribut.net/article/a-183-2.html>
- 4 Ермекбаева Б.Ж., Тагайбекова Н.П., Мамишова К.С. Налоговая нагрузка как экономический показатель, характеризующий налоговую систему государства// Вестник КазНУ. Экономическая серия. – 2011. – №1.

References

- 1 Orisha-kazakhsha karzy-bank sozdigi. E.B.Zhatkanbayevtin redaksiasimen, Almaty,Izdatmarket, 2006
- 2 Isaeva A.T.Nariktik katinastardin terendeui zhagdaında salyk saludin aleumettik saldari:e.g.k. diss. avtoreferat: 08.00.10. – Almaty: T. Ryskulov atindagi KazEU, 2007.
- 3 Soderzhanie i poniatie nalogovogo bremeni i factori na nego vliashie // <http://distribut.net/article/a-183-2.html>
- 4 Ermekbayeva B.Zh.,Tagaibekova N.P.,Mamischeva K.S. Nalaogovaia nagruzka kak ekonomishecki pokazatel, harakterizushi nalogoviu sistemu gosudarstva //Vestnik KazNU.Economishekaia seria. – 2011. – №1.